

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanın və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

O zaman liseyin son sinfində oxuyurdum. Bir gün xəstələndim, ağzımdan qan gəldi. Çağırılan doktorlar çeşidli səbəblər axtarıb tapdılar. Ölüm təhlükəsi altında olduğumu dedilər. Amma atamın dostu ölüm təhlükəsi ilə bağlı iddianı qəbul etmədi. "Uşağı mənim öhdəmə buraxın, Əhməd bəy, - dedi - onu sağaldacağam". Günlərlə evimizə gəlib-gətdi. Mənə söhbətləri, davranışı, hekayətləri ilə durmadan həyat eşqi və canlılıq aşıladı. Görəsən, bu şəfqətli münasibətdə özünün də gənclik illərində mübtəla olduğu vərəm xəstəliyinin bəlli bir təsiri varmı? Bəlkə də! Fəqət, nə olursa, olsun, indi bu sətirləri yazdığım zaman xəstəlik günlərimi xatırlayıram. Eyni insanın biri digərinin yüzdə yüz əksi olan iki şəxsiyyəti daxilində bir yerdə necə yaşada bildiyini öz-özümədən hey-rətlə soruşuram. Gözümün önündə gənc doktorun İstiqlal Məhkəməsində dimdik duruşu, məğrur baxışı, əzəmətli ədalət canlanır. Sonra bir axşamüstünü xatırlayıram. Anam qarşısında dayanıb səsinin mümkün qədər titrək, təsirli çıxmasına çalışaraq ondan İstiqlal Məhkəməsində işlərinə baxılan bəzi insanlara mərhəmət göstərilməsini xahiş edir. Gənc adam susur, batan güünəşin sarı, lacivərd, qırmızı rənglərlə süslədiyi Alma dağa baxır.

Burada onunla birlikdə İstiqlal Məhkəməsində prokuror kimi çalışmış mərhum Nəcib Alinin' ölümündən bir neçə ay əvvəl mənə danışdıqlarından bəzi şeyləri yazmaq istəyirəm. Nə dərəcədə doğru olub-olmadığını bilmirəm. Amma bu, mənhus bir talenin qurğusu nəticəsində tarixin səhifələrinə əzazil kimi düşsə də, qəzavü-qədər tərəfindən əvvəldən yazılan bir insanın lehinə şəhadət kimi səslənə biləcəyindən mənim nəzərimdə bu qədər qiymətli və əhəmiyyətlidir.

Atam öldəndən sonra çap etdirdiyim "Atamdan xatirələr" adlı kitabımda belə bir parça yer almışdı:

"Atamın, biri-birinin ardınca səfalət və siyasət girdabında heçliyə qovuşan günlərini xilas etmək üçün fransız inqilabının gənc, həris Süstünə bənzəyən bir adamın qarşısında dayanıb saatlarla danışdığını gördüm. Sen Süstün çöhrəsi daş məbud üzü kimi hərəkətsiz idi. Çünki Tanrılar öz qərarlarını öncədən və pozulmamaq şərti ilə verirlər".

Bu sətirləri oxuyan Nəcib Ali doktorun adını çəkib "Haqqında bəhs etmək istədiyiniz şəxs, şübhəsiz, odur. Fəqət mən sizə doktor Nazim bəy və yoldaşları barəsində çıxarılan qərarın həqiqi mahiyyətini izah edəcyəm. O zaman atanızın həmsöhbəti ilə bağlı zənninizin tamamilə yanlış olacağına inanacaqsınız" - dedikdən sonra söhbətinə belə davam etdi:

"Doktor heç zaman Nazim bəyin edamə göndərilməsi fikrində olmadı. O da, mən də belə hökmə qarşı kəskin müqavimət göstərdik. Məhkəmə üzvlərindən bir nəfər gecəyarısı yanıma gəldi, ölüm hökmünün əleyhinə çıxmağımızdan danışib ikimizi də təhdid etdikdən sonra bəzi eyhamlar da vurdu. Ertəsi gün səhər doktorla görüşüb dünənki ziyarətinin sözlərini çatdırdım. Qazinin yanına gedib hər şeyi açıq danışmaq qərarına gəldik. Lakin vədələşdiyimiz vaxtda o gəlmədi. Tək getməli oldum. Bizə vurulan eyhamları göz önünə alıb Qaziyə "Başdan-başa tərtəmiz səhifələrlə dolu şanlı tariximizin bir sətrinin belə qan rəngində olmasına könlümüz razı deyil" - dedim. Qazi yerindən sıçrayıb qalxdı, "Kim qan istəyir? - deyə bağırırdı. - Kim? Mən hər hansı şəxslə bağlı heç kimə bir kəlmə də söz deməmişəm. Vicdanınızın səsi, qənaətinizin əmri nə deyirsə, onu da edin".

Qayıtdım. Qazi ilə söhbətimizi olduğu kimi doktora danışdım".

Mərhum Nəcib Alinin bu hekayəti ilə yanaşı başqa bir rəvayət də mövcuddur. Onu adını gizli saxlamaq istədiyim bir dostuma yə-nə dövrün İstiqlal Məhkəməsinin üzvü olan və indi Allah rəhmətinə getmiş Rizə millət vəkili Ali bəy² danışmışdı. Ali bəy demişdi:

"Doktor Nazimin aqibəti barəsində müzakirəyə başladıq. Aramızda anlaşılmazlıq yarandı. Mən, Nəcib Ali, edam qərarının əleyhinə idik. Fikrimizi Qaziyə çatdırdıq. Bizi yanına çağırırdı. Dirlədikdən sonra haqqında söhbət gedən şəxsin siyasətbazlığı, qorxulu fikirləri, yeni qurulan bir rejimə qarşı cəbhə açacağı təqdirdə yaranacaq təhlükələr haqqında uzun-uzadı danışaraq ardınca istədiyimiz qərarı qəbul etməkdə bizə sərbəstlik verdi. Aradan illər keçdi. Bir gün Məşrutənin ilk dövrlərində müəyyən rol oynayan bir şəxs mənə dar ağacına göndərilən ittihadçı nazirin o zaman Qaziyə şəxsən nələr dediyini danışdı. Həmin nazir özü də yoldaşlarının hərəratla müdafiə edilməsi sayəsində nəticəyə varə bildiklərini, Türkiyənin gələcəyi ilə bağlı bütün məsələlərdə Qaziyə böyük ümidlər bəslədiklərini söyləmişdi.

Mən bu xatirəni Atatürkə anlatdığım zaman, "Oğlum, kaş ki, bunu mənə vaxtında danışaydın. Elə olsaydı, Nazimin də taleyi dəyişə bilərdi" - cavabını verdi.

Madam ki, inqilab tariximizin belə bir məqamına toxunduq, dar ağacına göndərilən əski ittihadçı nazirə dair başqa bir xatirəni də burada yazmaqda fayda görürəm. Doğruluğuna qətiyyənlə inanmadığım həmin xatirə, işdir-şayəddir, həqiqətdirsə, o zaman onun bizi ilahi ədalətin bir təəcəllisi ilə üz-üzə qoyduğunu söyləmək olar.

Osmanlı xanədanı mənsublarından köçüb Londonda yaşayan bir şəxs gənc elm adamlarımızdan birinə (Topqapı muzeyinin keçmiş müdiri mərhum Xalq Şahsuvaroglu - müəllifin qeydi) belə hadisə nəql etmişdi:

Atatürkə sui-qəsd təşəbbüsündən bir neçə ay öncə sonradan dar ağacından asılan həmin ittihadçı nazir Avropaya gəlib sonuncu xəlifə Əbdülməciddə³ görüşmüşdü. Xəlifəyə yaxın zamanlarda Türkiyədə bir hərəkət başlanacağını, Qazinin öldürüləcəyini, padşahlığın və Xilafətin bərpa ediləcəyini, onun özünün də təntənəli mərasimlə məmləkətə gətirilib təkrar tac və taxtına qovuşacağını xəbər vermişdi.

Digəri dünyanın, bəlkə də ən böyük millətinin idarəçiliyini ələ almaq üzrədir. Onlar məqsədlərinə gənc kütləni mütəşəkkil qüvvəyə çevirmək yolu ilə çatıblar.

Fəqət Türkiyədə yeganə siyasi qüvvə kimi məmləkət həyatına mütləq, qeyd-şərtsiz hökm edən Cümhuriyyət Xalq Partiyası - üzvü olduğu partiya onun türk gəncliyini bu şəkildə təşkilatlandırmasına imkan verərmə?

Düşüncələrinin bu nöqtəsində başını aşağı salır, dodaqlarının altında "Heç bir zaman! Heç bir zaman!" - deyər pıçıldayırdı.

Günün birində beynində sanki şimşək çaxdı. İndiyə qədər ağılına gəlməmişdi: ortada qocaman Türk Ocaqları var! İqtidarın böyüklü-küçüklü bütün rəhbərləri onun üzləri sırasındadır. Məmləkətin dövd bir tərəfində yüz minlərlə insanı öz sıralarına almış nəhəng təşkilatdır. Ocaqların rəhbərliyinə keçib hazır, mütəşəkkil qurumdan məqsədlərinə çatmaq üçün bir vasitə kimi istədiyi şəkildə istifadə edə bilərdi.

Əslində hələ tibb fakültəsinin gənc tələbəsi kimi Türk Ocaqlarına üzv yazıldığı gündən bu xalq müəssisələri ilə bağlı öz fikirləri vardı. Fikirlərini hər zaman, hər yerdə müdafiə etmişdi. Onun təsəvvürünə görə Ocaqlar xalq kütləsini çatırı altına alan təşkilat olmalı idi. Ocaqların Ziya Göyalp kimi böyük mənəvi rəhbərləri, qurumun sənət və mənəviyyət mərkəzləri şəklində çalışmasını, türk millətinin Qərb mədəniyyətinə keçidinə öncülük etməsini istəyənlər buna qarşı çıxırdılar. Həmin məqamda, nəhayət, gəncliyindən bəri düşüncəsinə hakim kəsilmiş tezisi təkrar dövryyəyə buraxa bilərdi. Göstərilən bütün qayğı və diqqətə baxmayaraq, Ocaqlar indiyə qədər ortalığa yaxşı bir nəticə qoymamışdılar. Uğursuzluğun başlıca səbəbi onların dövlət və hökumət adamlarına qarşı çıxmamaları ilə bağlı idi. Əgər qurumun yerlərdəki bölmələri belə ideya zəminində təşkilatlınsalar, həqiqi qüvvəyə çevrilə bilərdilər.

Türk Ocaqları faciəsinin birinci pərdəsi belə başladı. Əvvəlcə Ocaqların rəisini qurumun mahiyyətini, fəaliyyət istiqamətini dəyişmək üçün dilə tutmaq, təşviq etmək yolunu seçdi. Ocaqlara bağlı gəncləri əsgərlik prinsipinə görə yetişdirməyi, onlara silah və sıra təlimləri keçməyi, yürüşlərə çıxarmağı nəzərdə tutan layihələr təklif etdi. Özü həmin işlərin başına keçəcək, bu yolla türk gəncliyi gələcək milli mücahidələr, səfərlər, savaşlar üçün tam hazır vəziyyətə gətiriləcəkdə. Digər yandan unudulan adət-ənənələr, silah və hərblə bağlı xalq oyunları yenidən dirçəldiləcəkdə.

¹ Nəcib Ali (1892-1941) – türk siyasətçisi və hüquqşünası. Ankara İstiqlal Məhkəməsində prokuror, məhkəmə heyətinin üzvü kimi vəzifələrdə olub.

² Ali Zırh (1888-1951) – türk siyasətçisi, hüquqşünası. II, III, IX, VI, VII və VIII TBMM-də Rizə, V TBMM-də Goruq millət vəkili. 1920-ci illərdə Ankara İstiqlal Məhkəməsinin üzvü olub.

³ Sultan Əbdülməcidd (1868-1944) – Osmanlı imperatorluğunun sonuncu sultanı, sonuncu xəlifə. Nominal hakimiyyət dövrü 1922-1924-cü illərə təsadüf edir.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən:
Vilayət QULİYEV, professor